

**ЛАТИНСЬКА МОВА ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ Й ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ
НАУКОВИХ МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ У XVIII–XIX СТОЛІТТЯХ
(на матеріалі латиномовних творів видатних медиків-вихідців з України)**

Висвітлено роль латинської мови як основного засобу збереження, передачі й інтернаціоналізації наукових знань у галузі медицини протягом XVIII–XIX століть. Продемонстровано внесок учених-вихідців з України у розвиток медицини.

Ключові слова: латинська мова, інтернаціоналізація, медичні знання, українські вчені.

Протягом останніх десятиліть на так званому „пострадянському просторі” спостерігається підвищення уваги науковців до латини – унікальної мови, яка продовжила своє існування у спеціалізованій функції мови освіти та науки після відмирання як засобу повсякденного спілкування. На користь цього свідчать ґрунтовні праці таких дослідників, як Я. Боровський [2], Ю. Маадла [6], В. Миронова [8], В. Новодранова [10] та ін.

Водночас, незважаючи на посилення уваги науковців до розноманітних аспектів вивчення і навчання латинської мови, недостатньо дослідженим залишається питання ролі та місця латинської мови у процесах збереження й інтернаціоналізації наукових знань, медичних зокрема, що й зумовлює актуальність пропонованої статті.

Як відомо, перший прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня „доктор наук” відбувся у 1130 році у Болонському університеті. З того часу і до кінця XVIII століття захисти дисертацій відбувалися виключно у Західній Європі і переважно латинською мовою, яка протягом століть слугувала основним і чи не єдиним засобом фіксації, трансляції й інтернаціоналізації наукового знання, маючи потужні лексико-фразеологічні, словотворчі, синтаксичні засоби, мовні кліше та термінологію, здатні за безпечувати міжнаціональні комунікативні потреби у освітньо-науковій сфері.

Беручи до уваги зазначене вище, не підлягає сумніву, що одним із факторів, який за безпечував успішність наукової кар’єри та визнання для вихідців зі Східної Європи (безумовно, йдеться про сучасний територіальний поділ), було володіння латинською мовою.

У виданій у 1795 році “Попередній постанові про посади тих, хто навчає і тих, хто навчається” (у оригіналі “Предварительное постановление о должностях учащихся, учащихся”) Медичною колегією було визнано рівноправ’я (щодо латини)

російської та німецької мов. У цій постанові зокрема зазначалося, що професор повинен довершено володіти російською мовою „...для точного і зрозумілого викладу своїх думок...; у разі ж необхідності, якщо такого знайти буде неможливо, допускається до викладання особа, яка володіє латинською мовою, але котра протягом трьох років повинна вивчити російську мову [цит. за: 9, с. 152]”. Разом з тим у Московському університеті майже до середини XIX ст. здійснювалися переклади підручників, за якими навчалися майбутні медики, з німецької мови на латинську.

Як свідчать джерела [3, с. 30], на медичному факультеті Львівського університету, відкритому у 1784 р., викладання переважно велося латиною, частково у процесі навчання використовувалися також німецька і польська мови.

Про важливу роль латини у медичній освіті свідчать численні документальні підтвердження. Наприклад, видатний учений-медик К. Щепнін, який викладав у Московській госпітальній школі анатомію, фізіологію, хірургію, ботаніку й фармакологію, писав: „я латинською мовою десять колегій [тобто лекцій] прочитаю краще, ніж російською одну [цитуються за: 5, с. 36]”.

Професор акушерства Московського університету В. Ріхтер після захисту в Ерлагенському університеті дисертації „*Experimenta et cogitata circa bilis naturam*” („Експерименти та плани щодо природи жовчі”, 1788), повернувся на батьківщину й розпочав свою викладацьку діяльність промовою „*De incrementis artis obstetriciae post obitum Roedereri*” („Про розвиток повивального мистецтва після смерті Родере”, 1790 – йдеться про відомого французького акушера Жана Жоржа Родере, котрий у 1753 році опублікував відомий трактат „*Elementa artis obstetriciae in usum auditorum*” („Елементи акушерства для потреб учнів” – О. Б.).

Навчання латинською, російською та німецькою мовами здійснювалося й у першій в Україні Медико-хірургічній школі, заснованій у 1787 р. при військовому шпиталі у Єлисаветграді (нинішньому Кіровограді). На жаль, ця школа проіснувала лише 10 років, оскільки згідно з рішенням царського уряду, не зацікавленого у розвитку в Україні вищих медичних шкіл, була ліквідована у 1797 р. [3, с. 32].

До найбільш відомих випускників і викладачів Єлисаветградської медико-хірургічної школи слід віднести Є. Мухіна (1766–1850), якого за правом вважають одним із засновників травматології, або, як називав її сам Єфрем Осипович Мухін, „костоправної науки”. Цікаво, що термін „*traumatologia*” з’явився лише у 1909 р. після виходу у світ наукової праці приват-доцента Венського університету А. Бума [1].

Про величезний внесок, зроблений нашими співвітчизниками у розвиток та інтернаціоналізацію медицини, красномовно свідчить факт, що зпоміж 294 російських лікарів, які протягом XVIII століття подали до захисту в європейських університетах докторські дисертації, 62 – вихідці з України [3, с. 25].

До найбільш відомих постатей в історії медичної науки як періоду, що досліджується, так і медицини *in toto*, належить постать О. Шумлянського (1748–1795) – вихованця Київської духовної академії, професора патології Московського університету, першого вітчизняного вченого-мікроскопіста, який здобув світове визнання.

Як свідчать джерела [9], О. Шумлянський у дисертації „*De structurā renum*” („Про будову нирок”, 1782 рік; друге видання відбулося у 1788 році) на 60 років раніше від англійського анатома й офтальмолога Уільяма Боумена дав опис мікроскопічної будови нирок. Саме О. Шумлянському належить міжнародний анатомічний термін „*glomerulus*” („судинний клубочок”).

Слід зазначити, що, незважаючи на те, що протягом останніх десятиліть анатоми свідомо відмовляються від епонімів, назва „капсула Шумлянського–Боумена” широко функціонує у спеціальній літературі у якості синоніма терміна „*capsula glomeruli*” („капсула клубочка”).

Не буде помилкою твердження, що, дбаючи про популяризацію України на Заході, О. Шумлянський на титульній сторінці своєї дисертації зазначив, що він – „росіянин із Полтави” (Poltauo-Russus) [3, с. 30].

Бажаючи підкреслити належність до України, М. Тереховський, син священника Гадяцького (територія сучасної Полтавської області) козацького полку на титулі дисертації „*De Chao infusorio Linnaei*” („Про наливковий хаос Ліннея” (інша назва – „Про наливкові антималькулі”, 1775) зазначив себе як „Ucraino-Russus”. Принагідно підкреслимо, що ця праця була першим у вітчизняній біологічній науці самостійним дослідженням, у якому експериментально доведено неспроможність теорії самовільного зародження найпростіших.

На користь професіоналізму найвищого ґатунку цих знаних українців красномовно свідчить факт, що з усієї Російської імперії з метою

„зібрати і надати точні відомості про устрій та організацію вищих медичних училищ у різних країнах Європи” [9, с. 144] Петром I були відряджені до Європи Олександр Шумлянський і Мартин Тереховський.

Латинську мову широко використовував інший уродженець Полтавської губернії, Н. Максимович-Амбодик (1744–1812) – „батько акушерства і педіатрії”, один із засновників медичної ботаніки і фітотерапії, укладач численних дво- і тримовних словників таких, як „Анатомо-фізіологічний словник” (1781), „Медико-хірургічний словник” (1785), „Новий ботанічний словник латинською й російською мовами” (1804) [5]. Звичайно, що латиною написано і його дисертацію „*De hepate humano*” („Про печінку людини”, 1775, Стразбург).

Н. Максимович-Амбодик відомий також як автор унікальної праці „*Emblemata et symbola selecta Rossica, Latina, Gallica, Germanica et Anglica linguis exposita*” („Емблеми і символи вибрані, російською, латинською, французькою, німецькою й англійською мовами перекладені”), двічі перевиданої у Санкт-Петербурзі у 1788 і 1811 роках.

Справжнім українським патріотом був І. Полетика, який на титульному аркуші своєї дисертації „*De morbis haereditariis*” („Про спадкові хвороби”, Лейден, 1754) зазначив, що він – із Ромнів у Малій Росії (Україні).

Для прикладу назвемо праці й деяких інших уродженців України: „*De gravidarum, parturientium et puerperarum convulsionibus*” („Про конвульсії під час вагітності та пологів, а також про конвульсії породілей”, Argentorali, 1763) О. Шафонського; „*De morbis endemicis Kieviensibus*” („Про ендемічні хвороби в Києві”, Йена, 1798) відомого київського лікаря і доктора медицини Х. Бунге; „*De Scorbuto*” („Про цингу”) випускника Київської духовної академії К. Рожаліна; „*Tractatus de sectione symphyseos ossium pubis et partu caesareo*” („Трактат про симфізіотомію і кесарів розтин”, Лейден, 1780) засновника вітчизняної епідеміології, почесного члена усіх існуючих на той час європейських академій і наукових товариств Д. Самойловича (Сущинського) [3; 4; 9].

Слід зазначити, що першим, хто на підставі прилюдного захисту в Московському університеті дисертації „*De respiratiōne*” („Про дихання”, 1794) здобув ступінь (*gradus*) доктора, був також виходець з України Ф. Барсук-Моїсеев, вихованець Київської духовної семінарії (1768–1811).

У цілому початок XIX століття може бути схарактеризований як нова дисертаційна ера в Росії, про що свідчать численні дисертації, написані латинською мовою. *Ad exemplum* назвемо деякі праці, захищені в Москві та відомі лише у

вузьких професійних колах: „*Morbi de dislocatiōne utēris oriundis*” („Про захворювання, що виникають унаслідок зміщення матки”, 1811) Д. Левицького, який ще на початку XIX століття зосередив свою увагу на питаннях, що лише нещодавно стали зрозумілими сучасним науковцям [11, с. 90]; „*De duplici morborum contagiosorum naturā et de febris flavae caractere specifico*” („Про подвійну природу контагіозних захворювань і про специфічний характер жовтої гарячки”, 1815 або 1817) Х. Бунге [11]; „*De syphilide*” („Про сифіліс”, 1829) С. Завадського-Краснопольського – одного з перших вітчизняних перекладачів літератури з психіатрії, вихованця Полтавської духовної семінарії й випускника Московської медико-хірургічної академії.

У Дерптському (з 1893 р. – Юріївському, з 1918 р. – Тартуському) університеті вдосконалювали наукові знання такі знані науковці медичного факультету Київського університету імені Святого Володимира, як В. Караваєв, його перший декан, автор „*De phlebitide traumatica*” („Про травматичний флебіт”, 1838), професори М. Козлов („*De tumoribus compositis*” – „Про складні пухлини”, 1837), В. Беккер („*De iritidis diagnosi recte instituenda*” – „Про встановлення правильного діагнозу запалення райдужної оболонки ока”, 1836), Й. Бертенсон („*Nonnulla de neochondroplasmatum articulorum origine et cura*” – „Деякі відомості про походження і лікування хрящових новоутворень суглобів”, 1857) [7] та ін.

Дерптський університет був *alma mater* і для представників Харківської медичної школи, наприклад, таких, як Ф. Ган, автор „*Melemata quaedam de lectis*” („Деякі міркування про догляд за лежачими хворими”, 1822) і В. Грубе („*De hernia ischiadica*” – „Про сідничну грижу”, 1851 або 1852) [7].

З-поміж дисертацій, захищених у Санкт-Петербурзі, назвемо „*Dissertatio medico-chirurgica sistens momenta quaedam aneurysmatum, pathologiam therapiamque spectantia*” („Медико-хірургічна дисертація, яка містить деякі питання про анеурізми та стосується патологій і терапії”, 1823) І. Буяльського, уродженця Чернігівської губернії, видатного анатома, хірурга, піонера антисептики [7].

Звичайно, що латинською мовою написано дисертацію „*Num vincitura aortae abdominālis in aneurysmate inguināli adhibitu facile ac tutum sit remedium?*” („Чи є перев’язка черевної аорти при пахвинній килі легким і безпечним втручанням?”) М. Пирогова (1810–1881) – ученого зі світовим ім’ям, засновника топографічної анатомії, військово-польової хірургії, різнобічно обдарованого клініциста і педагога.

Серед інших його творів, які не втратили свого наукового значення й нині, назвемо „*Anatomia chirurgica truncorum arterialium atque fasciarum fibrosarum*” („Хірургічна анатомія артеріальних стовбурів і фіброзних фасцій”, 1837) і унікальний анатомічний атлас „*Anatome topographica sectionibus per corpus humanum congelatum triplici directione ductis illustrata*” („Топографічна анатомія, ілюстрована розтинами, проведеними через заморожене тіло людини у трьох напрямках”, 1851–1859) [3; 9].

У XIX столітті дисертації на медичну тематику було дозволено захищати в Харківському університеті, при якому 1805 р. було відкрито медичний факультет. Першим деканом цього факультету став П. Шумлянський – один із найосвіченіших людей свого часу, автор дисертації „*De proximā topicae inflammationis causā*” („Про видиму причину місцевого запалення”, 1789).

З-поміж інших, захищених у Харківському університеті, назвемо дисертацію „*De variis modis extractorum officinalium praeparandorum*” („Про різні способи, якими слід готувати аптекарські екстракти”, 1837) Ю. Гордієнка.

Починаючи з 1845 року дозвіл на проведення захистів у галузі медицини отримує Київський університет. Першою було захищено „*De mechanismo implicationis pilorum in plicō disquisitiones microscopicae*” („Мікроскопічні дослідження механізму сплетення волосся в ковтун”) О. Вальтера.

На медичному факультеті Університету імені Святого Володимира відбулося чимало захистів дисертацій, написаних латинською мовою вже у другій половині XIX століття: „*De febris intermittenti Crimensi*” („Про кримську переміжну гарячку”, 1852) К. Іскерського, „*De sputis in pneumonia acūta primaria (croupōsa Rokitansky)*” („Про мокроту при первинній гострій пневмонії (крупозній пневмонії Рокитанського)”, 1855) Л. Горецького, „*Adipositis hepātis*” („Ожиріння печінки”, 1857) Г. Деньковського [7].

Таким чином, не викликає сумнівів, що протягом XVIII–XIX століть латинська мова залишалася як одним з основних засобів фіксації, збереження й передачі наукових медичних знань, так і дієвим інструментом інтернаціоналізації медичної науки, чималий внесок у розвиток якої зроблено вихідцями з України, або тісно з нею пов’язаними.

Література

1. Башуров З. К. Двести лет российской травматологии / З. К. Башуров // Травматология и ортопедия России. – 2006. – № 3 (41). – С. 88–94.
2. Боровский Я. М. Латинский язык как международный язык науки (к истории вопроса) /

- Я. М. Боровский // Проблемы международного вспомогательного языка: [сб. ст. / отв. ред. М.И. Исаев]. – М. : Наука, 1991. – С. 70—76.
3. Визначні імена у світовій медицині / [Аронов Г. Ю., Грандо О. А., Мирський М. Б. та ін.]; за ред. О. А. Грандо. – К. : РВА „Тріумф”, 2001. – 320 с.
 4. Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах / Ярослав Ганіткевич. – Львів : ПТВФ „Афіша”, 2004. – 368 с.
 5. Данилишина Е.И. Н. М. Максимович-Амбодик / Екатерина Ивановна Данилишина, Елена Сергеевна Обысова. – М. : Медицина, 1975. — 52 с.
 6. Маадла Ю. Й. О современных попытках „оживления” латыни как языка международного общения / Ю. Й. Маадла // *Interlinguistica Tartuensis*. – 1984. – № 3. – С. 58—72.
 7. Медицина в Україні : бібліографічний словник / [автори-упорядн. С. М. Булах та ін.]. – К. : Фітосоціоцентр, 2005. – Вип. 2. : Друга половина ХІХ століття. Літери А–К. – 615 с.
 8. Миронова В. М. Граматичні особливості латинської актової мови ХV–ХVІ ст. в Україні (на матеріалі гродських і земських судових актів Галицької, Сяноцької, Перемишльської і Львівської адміністративних округ Галицької Русі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.14 „Класичні мови, окремі індоєвропейські мови” / В. М. Миронова. – К., 1999. – 16 с.
 9. Мультиановский М. П. История медицины / Михаил Петрович Мультиановский. — М. : мед. гос. изд-во, 1961. – 347 с.
 10. Новодранова В. Ф. Именное словообразование в латинском языке и его отражение в терминологии. *Laterculi vocum Latinarum et terminorum* / Валентина Фёдоровна Новодранова. – М. : Языки славянских культур, 2008. – 322 с.
 11. Прейсман А. Б. Московская медико-хирургическая академия (Исторический очерк) / Александр Борисович Прейсман. – М. : мед. гос. изд-во, 1961. – 111 с.

The role of the Latin language as the main means of accumulation, storage, transferring and internationalization of scientific knowledge in medical sphere for XVIII–XIX centuries is highlighted. The contribution to the development of Medicine of Ukrainian medical-immigrants is demonstrated.

Key words: *the Latin language, internationalization, medical knowledge, Ukrainian scientists.*

Освещена роль латинского языка как основного средства сохранения, передачи и интернационализации научных знаний в медицинской сфере на протяжении XVIII–XIX веков. Демонстрируется вклад медиков-выходцев с Украины в развитие медицины.

Ключевые слова: *латинский язык, интернационализация, медицинские знания, украинские учёные.*